

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 316.728(497.472:450.361Trst)"18/19"

Prejeto: 6. 8. 2019

Jasna Fakin Bajec

dr., znanstvena sodelavka, ZRC SAZU, Inštitut za kulturne in spominske študije, Raziskovalna postaja Nova Gorica,
Delpinova 12, SI-5000 Nova Gorica
E-pošta: jasna.fakin@zrc-sazu.si

Vpliv urbanega razvoja Trsta na življenje kraškega kmeta konec 19. in v prvi polovici 20. stoletja *

IZVLEČEK

Članek obravnava zgodovino načina življenja v kraški vasi Gorjansko in bližnji okolici ob koncu 19. in v prvi polovici 20. stoletja, ko je bil Kras pomembno zaledje gospodarsko, socialno in kulturno razvijajočega se mesta Trst. Ključno vprašanje, ki si ga avtorica postavi, je, na kakšen način so se družbeno-gospodarske in demografske spremembe, s katerimi se je soočal Trst, odražale na Krasu. Predstavljeno in analizirano zgodovinsko gradivo temelji na ustnih in časopisnih virih, v katerih so prebivalci Krasa spregovorili o novih gospodarskih dejavnostih in poklicih, ki so se v Gorjanskem razvili zaradi dela v Trstu, spreminjanju vedenjskih vzorcev in spolnih razlik, nastajanju novih poklicev ter sprejemanju liberalnejših norm in vrednot. Zaradi bližnjega Trsta so Kraševci bolje izkoristili ugodnosti gospodarske konjunktore pred prvo svetovno vojno ter hkrati lažje preživeli gospodarsko in politično krizo, ki je Kras prizadela v obdobju med svetovnima vojnama.

KLJUČNE BESEDE

Gorjansko, Kras, Trst, konec 19. stoletja, obdobje med prvo in drugo svetovno vojno, gospodarski razvoj, razslojevanje agrarne skupnosti

ABSTRACT

RURAL LIFE IN THE KARST DURING THE URBAN DEVELOPMENT IN TRIESTE AT THE END OF THE NINETEENTH AND IN THE FIRST HALF OF THE TWENTIETH CENTURY

The article presents the history of the way of life in the small Karst village of Gorjansko and its immediate surroundings at the end of the nineteenth and in the first half of the twentieth century, when the Karst served as an important hinterland for Trieste's economic, social, and cultural development. The key question set by the author is in what ways the socio-economic and demographic changes facing Trieste also reflected in the Karst. The presented and analysed historical material is based on oral and newspaper sources in which the inhabitants of the Karst talked about the new economic activities and occupations that emerged in Gorjansko due to their work in Trieste, the changing behavioural patterns, differences between genders, the development of new occupations, as well as embracing more liberal norms and values. Trieste's proximity allowed the people from the Karst to take full advantage of the economic upturn in the years leading up to the First World War as well as to pass relatively unscathed through the economic and political crisis, which hit the region in the period between the two world wars.

KEY WORDS

Gorjansko, the Karst, Trieste, Modern Period, the period between the two world wars, economic development, stratification of agrarian community

* Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa »Historične interpretacije 20. stoletja« (P6-0347), ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

Uvod

»Ko bo železna kača cel svet prelezla, gorje svetú; ko bodo železni ptiči leteli po zraku, gorje svetú; ko bo kočija tekla sama in kočijaž imel pri sebi ključe, gorje svetú; kadar bodo kokoši popoldne nesle, gorje svetú; kadar bodo golobranci pravico sodili, gorje svetú ...«¹ je nezaupljiv pogled na nastajajoče družbeno-gospodarske spremembe, ki so Evropo pretresale od 18. stoletja dalje, opisoval stari oče svoji vnukinji, vaščanki Gorjanskega, gručaste vasi na Komenskem Krasu. Posledice gradnje železnice, pojav letalstva, prihod prvega avtomobila, industrijski in urbani razvoj mest, razslojevanje agrarnih vaških skupnosti ter spreminjanje spolnih vlog, oblačilne kulture, vedenjskih vzorcev, norm in vrednot so postopoma prihajali tudi v slovenski kmečki prostor ter povzročili spremembo slovenskega podeželja, ki se v drugi polovici 19. stoletja začne »poslavljati od tradicije«.² Središče industrializacije je bilo za prebivalce Krasa kozmopolitsko mesto Trst, ki se je v prvi polovici 18. stoletja iz ribiškega naselja razvilo v pomembno pomorsko in industrijsko središče. Gospodarska in demografska rast mesta se je nadaljevala tudi v 19. stoletju, ko je v duhu liberalizma, kapitalizma in tržne gospodarske logike, ki sta jo prinesli agrarna in pozneje industrijska revolucija, postalo najpomembnejše pomorsko mesto Habsburške monarhije, predvsem pa najpomembnejše industrijsko središče v bližnjem in daljnem zaledju.³ Poleg pristanišča je mesto postalo proizvodno središče, znano po ladjedelnici, parni industriji (leta 1841 so v Trstu že obratovali trije industrijski parni stroji) in jeklarni, leta 1857 pa ga je z Dunajem povezala Južna železnica.⁴ Čeprav italijansko zgodovinopisje⁵ ni rado priznalo, da je bil gospodarski razvoj urbanega središča odvisen od intervencij avstrijske politike in zaledja, zgodovinski podatki o prisotnosti nemškega, češkega, pa tudi slovenskega kapitala in delovne sile iz sosednjih pokrajin nazorno kažejo, da so k njegovemu gospodarskemu razvoju veliko prispevali tujci; najprej podjetniki in trgovci, nato še delavci, med njimi tudi s Krasa, iz Istre in Furlanije.⁶ Delo v Trstu in drugih večjih industrijskih krajih, na primer v Nabrezini (Aurisina) in Tržiču (Monfalcone), je za kraškega kmeta iz zaledja, ki se je večinoma preživljal le s kmetijstvom, pomenilo pomemben gospodarski izziv. Delo v mestu mu je ponudilo stalni zaslužek in nov

industrijski tempo, ki ni sledil letnim časom, naravnim ujmam ali biološkemu ritmu.⁷ Kraški prebivalci so se najprej dnevno selili v tržaške industrijske obrate, po prilagoditvi mestnemu načinu življenja pa so si nekateri v bližnjem zaledju mesta poiskali bivališča, navadno v predmestjih Škedenj (Sèrvola), Barkovlje (Barcola), Kontovel (Contovello) idr.⁸ Vseskozi pa so ohranjali družbene in etnične vezi s slovenskim podeželskim okoljem. Poleg slovenskega proletariata je v Trstu začel nastajati tudi slovenski srednji meščanski razred.⁹

Industrijski razvoj Trsta je bistveno spremenil tudi identiteto bližnjih agrarnih lokalnih skupnosti, ki so bile še v začetku 19. stoletja samozadostne kmečke vasi z manjšo družbeno diferenciacijo. Največji ugled in moč v vasi so namreč imeli duhovniki¹⁰ in župani, po odprtju vaških šol pa tudi učitelji.¹¹ Po raziskavah zgodovinarja Johna C. Davisa se je kraško ljudstvo začelo posledic industrializacije zavedati sredi 19. stoletja. Pri tem je pomemben prelom pomenilo leto 1848, ko je z zemljiško odvezo prišlo do odkupa zemlje, kar je na eni strani povzročilo zadolževanje najšibkejših kmetij, na drugi strani pa vzpon vaških mogotcev. Odskodnine za zemljiško odvezo ter davke in dajatve, ki so jih lahko do leta 1848 poravnali v pridelkih, so morali kmetje sedaj plačevati v denarju, kar jih je prisililo, da so skušali čim več izdelkov prodati v mesto. Poleg tega je v tem času prišlo do izboljšanja higienskih in prehrabnih razmer, manjše umrljivosti otrok, demografske rasti prebivalstva ter večjega števila t. i. »odvišnih ljudi«.¹² Ker so doma navadno ostali le prvi sinovi,¹³ so se morali drugi otroci izučiti za določen poklic (navadno zidarja, kamnarja, peka, čevljarja, kovača, šiviljo oziroma krojača idr.) in poiskati zaposlitev v mestu ali pri premožnih kmetih. Industrializacija in urbanizacija Trsta sta bili za kmeta magični magnet, ki je podeželana na eni strani »pritegoval z navideznim bliščem in meščanskim blagostanjem, na drugi pa ga odvrčal z novimi delovnimi zahtevami in kapitalistično

¹ Vanda Grgič (1926), Gorjansko.

² Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice*, str. 63.

³ Verginella, *Družina*, str. 3; Pirjevec, *Socialni*, str. 19; Vodopivec, Karl Ludwig von Bruck.

⁴ Davis, *Vzpon z dna*, str. 59.

⁵ Različne pristope tržaških zgodovinarjev do političnega, gospodarskega in kulturnega razvoja Trsta od 18. stoletja do 80. let 20. stoletja je predstavil zgodovinar Boris M. Gombač v knjigi *Trst-Trieste – dve imeni ena identiteta*.

⁶ Več gl. Breschi et al., *La nascita*; Pahor, *Trgovsko-obrtna zadruha*; Vodopivec, Karl Ludwig von Bruck; Verginella, *Necessitate est*.

⁷ Verginella, *Družina*, str. 8.

⁸ Po pripovedovanju so Slovenci živeli tudi v tržaški četrti sv. Jakoba in sv. Ivana.

⁹ Verginella, *Družina*, str. 8; Rustja, *Svoji svojim?*, str. 223.

¹⁰ Številni duhovniki, ki so živeli v 18. in 19. stoletju, so bili hkrati učitelji, pisatelji, pospeševalci gospodarskega razvoja in narodni buditelji. Med njimi je na Primorskem najbolj poznan Matija Vertovec (1784–1851), ki je v večernih urah zbral odrasle in otroke ter jih učil brati in pisati; posegel je na področje umnega kmetijstva in uspešnega vinarstva ter skrbel za telesno zdravje ljudi (Kralj, Matija Vertovec, str. 130, 131).

¹¹ V Gorjanskem je bila osnovna šola ustanovljena leta 1844. Glede na podatke v *Ročnem kažipotu po Goriškem in Gradiščanskem* je bila leta 1894 dvorazredna, leta 1911 pa že trirazredna. Leta 1911 so v njej poučevali Anton Macarol, Angela Slokar in Franja Stipančič (*Ročni kažipot po Goriškem in Gradiščanskem*, 1894 in 1911).

¹² Davis, *Vzpon z dna*, str. 74.

¹³ Na Krasu je pri dedovanju veljalo načelo nedeljivosti. Za dediča je bil navadno določen prvi sin, zato je imel med otroki poseben položaj.

etiko». ¹⁴ Za odhod v mesto so se odločali predvsem pripadniki mlajših generacij (tako moški kot ženske), ki so v domačih razmerah zaradi nastajajočih procesov razslojevanja, tradicionalnih pravil dedovanja in drugih sprememb živeli v brezperspektivnem položaju. Čeprav je prilagajanje novemu načinu življenja, novim delovnim razmeram, vzorcem obnašanja in tujemu narodnostnemu duhu pri številnih priseljencih s podeželja povzročalo tesnobo, napetosti, frustracije in domotožje, so preselitev v mesto mnogi doživljali kot vzpon na družbeni lestvici, ki jim omogoča boljše pogoje za življenje. ¹⁵

Namen članka je odgovoriti na vprašanje, na kakšen način so se družbeno-gospodarske spremembe ter drugi socialni in kulturni pretresi, s katerimi se je soočal Trst, ¹⁶ odražali na Krasu, natančneje, v vasi Gorjansko in bližnjih okoliških krajih, ki so od Trsta oddaljeni približno 40 km. ¹⁷ Sledili bomo predstavitvi in analizi spominov, ki so jih zaupali starejši krajanji, in novic iz časopisnih virov ter tako spoznali, kako so odhodi Kraševcev in Kraševk pred prvo svetovno vojno in po njej v Trst zaradi novih gospodarskih priložnosti povzročili spreminjanje tradicionalne agrarne skupnosti na Krasu, družinske strukture, pravil skupnosti, ekonomskih strategij in demografskega razvoja. V kontekstu pisanja mikrosgodovine kraške vasi nas bo zanimalo, kako so pomembni zgodovinski dogodki, kot so bili razvoj industrije, tehnične

inovacije, urbanizacija, vzpon nacionalizmov, vojna pustošenja med prvo svetovno vojno, revščina v obdobju fašizma in kriza tržaške konjunktore, vplivali na preproste ljudi, ki so bili ravno tako pomembni protagonisti nastajajočih sprememb in posledic. V prispevku imajo tako glavno besedo izkušnje, doživljaji, težave, uspehi in porazi sogovornikov, ¹⁸ ki jih dopolnjujejo izseki iz časopisnih člankov, večinoma časopisov *Soča* in *Edinost*, ¹⁹ ter relevantne literature.

Članek je razdeljen v štiri sklope. V prvem so predstavljena metodološka izhodišča raziskave ter pomen ustnih virov za razumevanje zgodovine manjših lokalnih skupnosti in širšega družbeno-političnega konteksta. V drugem poglavju je predstavljen gospodarski, socialni in kulturni razvoj vasi pred prvo svetovno vojno. V tretjem in četrtem poglavju so analizirane gospodarske in socialne spremembe v obdobju med prvo in drugo svetovno vojno ter spreminjanje vaških vrednot in načinov nadzora v kraški vasi. V zaključku so podani glavni sklepi in spoznanja.

Metodološko izhodišče raziskave

Po besedah Giovannija Levija, pomembnega začetnika italijanske mikrosgodovine, izvajajo posamezniki ali manjše skupine »pomembno strategijo, ki lahko včasih trajno zaznamuje politično stvarnost – ki sicer ne more omogočiti oblik dominacije, jih pa lahko določa in spreminja«. ²⁰ Poleg tega lahko vsakdanje zgodbe skupine ljudi, udeležene v dogodkih, ki so lokalni, vendar povezani s političnimi in ekonomskimi zadevami širšega družbenega prostora, zastavljajo zelo sugestivna vprašanja o motivaciji in strategijah političnega delovanja. ²¹ Pri tem mikrosgodovinarji in začetniki ustne zgodovine na Slovenskem ²² opozarjajo, da »vsaka pripoved o svojem življenju dobi pravi pomen šele v družbenem, gospodarskem in zgodovinskem okviru, iz katerega je izšla«. ²³ Pripoved o življenju posameznika, ki je osamljena in brez širšega družbenega konteksta, je za bralca težje razumljiva in utemeljena. Šele ko

¹⁴ Verginella, *Družina*, str. 8.

¹⁵ Prav tam, str. 12.

¹⁶ V času pomladi narodov, vzpona nacionalizma, pojavljanja društvenih dejavnosti ter utrjevanja nacionalnih in etničnih identitet je Trst doživljal številne politične pretrese, katerih posledice so čutili tudi na Krasu. V Trstu je za utrjevanje slovenske identitete delovalo pomembno liberalno politično društvo *Edinost*, ki je izdajalo dnevnik *Edinost*. Podružnice je imelo tudi na Krasu. V bližnjem Komnu je pod okriljem tržaškega društva *Edinost* delovala vaška mladina, ki je programe svojih prireditev (zlasti dramskih iger) objavljala v časopisu *Edinost*. Poleg liberalnih struj so imela na Krasu velik vpliv cerkvena društva, kot na primer krščansko-socialno politično društvo *Edinost* iz Gorice, ki je izdajalo časnik *Goriška straža*, liberalno telovadno društvo *Sokol*, ki je delovalo pod okriljem Sokolske organizacije iz Gorice, in *Prosvetna zveza* iz Gorice, ki je delovala pod okriljem katoliškega tabora in izdajala časopis *Naš čoln* (več gl. Fakin Bajec, *Iz življenja*). Ker je politični razvoj v Trstu in posledično na Krasu zelo kompleksna tema, ga v pričujočem članku podrobno ne obravnavamo. Več gl. Pirjevec, *Socialni*; Marušič, *Pregled*; Čermelj, *Slovenci in Hrvatje*; Vodopivec, *Od Poblinove slovnice*, str. 244, 245.

¹⁷ Večina predstavljenih rezultatov empirične raziskave je bila zbrana v času pisanja doktorske disertacije *Kulturna dediščina med tradicijo in inovacijo na Krasu*, ki je nastala v okviru podiplomskega študija na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. V pričujočem članku so ustni viri dopolnjeni z novimi spoznanji, ki jih je avtorica pridobila pri nadaljnjih zgodovinskih in etnoloških raziskavah Krasa. Vas Gorjansko je bila izbrana zato, ker je empirični del doktorske raziskave potekal v Občini Komen (po ljudskem poimenovanju na spodnjem oziroma Komenskem Krasu), Gorjansko pa je edina večja vas v občini, ki je najbližja Trstu. Večina sogovornikov, katerih zgodbe so predstavljene v članku, je bila v času pisanja pričujočega članka žal že pokojna.

¹⁸ Izjave informatorjev so v članku zapisane v narečni govorici, da bi bila s tem bolj poudarjena občutja sogovornikov ob spopadanju z raznovrstnimi družbenimi spremembami.

¹⁹ Nastale družbeno-politične spremembe in njihove posledice so obravnavane tudi v takratnih časopisih (med drugim v *Soči* in *Edinosti*), ki pa žal zaradi ekonomskih težav Kraševcev in nezmožnosti njihovega nakupa niso bili identifikacijski element, ki po besedah Benedicta Andersona omogoča zamišljene skupnosti z neznanci onkraj lokalne skupnosti in sorodstvene skupine (*Zamišljene skupnosti*). Kljub temu so članki neznanih avtorjev pomemben pisni vir o krajevni zgodovini Gorjanskega, saj so bili zaradi grozot svetovnih vojn župnijski, občinski in družinski viri uničeni.

²⁰ Levi, *Nematerialna dediščina*, str. 12.

²¹ Prav tam, str. 14.

²² Več o razvoju mikrosgodovine, ki temelji na uporabi ustnih pričevanj in kritični analizi ustnih virov, glej: Verginella, *Zgodovinopisna*; Klavara, *Intervju*; Širok, *Kalejdoskop*; Zonabend, *Dolgi spomin*.

²³ Zonabend, *Dolgi spomin*, str. 11.

življenjepis osvetljuje pogovori z drugimi sogovorniki in dopolnijo interpretacije širše evropske ali svetovne zgodovine, postane orodje spoznavanja družbe.²⁴ »Mikrozgodovina lokalne skupnosti zahteva nujno ob sebi svoje nasprotje in dopolnitev, ki ne more biti drugega kot makrozgodovina«, poudari Marta Verginella.²⁵ Zato je zgodovina pomembnih političnih in tehnoloških premikov razglašena le za delno interpretacijo, ki osvetljuje le eno raven zgodovinske realnosti. Pomembna pa je tudi nasprotna perspektiva, ki jo ponuja mikrozgodovina. Analiza individualnih življenjskih zgodb posameznikov in posameznic, ki jih politična zgodovina navadno ni vključevala, nam tako ponuja zgovornejša pričevanja; na makroravni lahko deluje homogeno, vendar na mikroravni kaže nesoglasja, različne izkušnje, pogum, usode in znanja ljudi.

Širjenje raziskovalnega pristopa je v zgodovino-pisju odprlo nova metodološka vprašanja, povezana s pridobivanjem dokumentarnega gradiva. Navadno so pisni viri preskopi z uporabnimi informacijami, ki bi osvetlile politične, gospodarske in socialne probleme prebivalcev manjših vasi. Pomanjkanje ali celo odsotnost pisnih virov za 20. stoletje (tudi zaradi uničenja družinskih, cerkvenih in občinskih arhivov, ki je bilo posledica vojn) je privedlo do uporabe ustnih virov, ki se je v zgodovino-pisju razširila zlasti v sedemdesetih in osemdesetih letih 20. stoletja, še posebej na področju socialne zgodovine,²⁶ medtem ko je zbiranje ustnih pričevanj glavna metoda dela etnologov in antropologov. Čeprav spomini ne veljajo za popolnoma verodostojen zgodovinski vir, saj niso natančno podatkovno opredeljeni (netočen čas), obnavljanje spomina pa je podvrženo številnim kulturnim in mentalnim procesom, postajajo tudi ustni viri vse pomembnejši dokumenti za zgodovino-pisje, vendar nujno potrebujejo kritično analizo in primerjavo z drugimi pisnimi in materialnimi dokazi. Kot razlagata G. Contini in A. Martini, pripovedovalec poslušalca vedno posreduje svojo življenjsko zgodbo in v ozadju njegove pripovedi je vedno navzoče vprašanje »kdo sem?«. S tem pripovedovalec posreduje svoj pogled na svet, svojo individualno identiteto, vendar se pri tem poslužuje paradigem in interpretacij, ki so last socialne skupine, ki ji pripada. Tako se njegova individualna identiteta kaže kot križanje različnih kolektivnih identitet, s katerimi se pripovedovalec identificira.²⁷ Hkrati se aktiviranje spomina vedno zgodi v sedanjosti, ki je prepletena z drugimi vrednotami, potrebami in željami, kot je bilo v trenutku zapomnjenja. To pripovedovalca prisili v selekcijo, preoblikovanje preteklosti in njeno prilagajanje sodobnim zahtevam. Kot bomo spoznali v

nadaljevanju, so sogovorniki svoje zgodbe opisovali v primerjavi s časom pripovedovanja ter tako večinoma poudarjali skromno in težko življenje nekoč ter blagostanje, ki ga doživljajo v sedanjem času. Pri tem je pomemben tudi akt pozabljenja (zatiranje ali brisanje spomina), ki priznava, da obstajajo spomini, ki niso dobri in so zato neustrezni.²⁸ Čeprav imajo osebni, individualni spomini že v svojem temelju socialne nastavke, so to spomini posameznika, ki jih ta sprejema in dojema s svojega gledišča ter glede na pomen, ki ga pripisuje življenju.

Pod vplivom predstavljenih zgodovinskih spoznanj in umeščanja spominov med pomembne zgodovinske vire je nastal tudi pričujoči članek. Osredotoča se na življenje v vasi na Krasu, ki jo še dandanes zaznamujejo gospodarski, socialni in kulturni vplivi iz bližnjega Trsta in sosednjih, večinoma italijanskih urbanih središč.

Vas Gorjansko in življenje na Krasu pred 18. stoletjem

Vas Gorjansko leži na zahodni strani Komenske planote, tik ob glavnem središču Spodnjega Krasa – Komna.²⁹ Zaradi ugodne geografske lege ob lokalni cesti, ki Komen povezuje z bližnjimi kraji v Italiji (Nabrežino, Tržičem in Trstom) ter s Sežano, Novo Gorico in Ajdovščino v Sloveniji, je imela vseskozi pomembno strateško lego. Po ljudskem štetju leta 1910 je v vasi živelo 528 prebivalcev,³⁰ danes pa jih v njej živi 283.³¹

Prvi znani podatki o vasi segajo v srednji vek. Po raziskavah zgodovinarja Milka Kosa so v 12. in 13. stoletju na območju današnje vasi s svojimi posestmi upravljali lastniki samostana v Rožacu, ki so ga ustanovili oglejski patriarhi.³² Na podlagi zemljevida Devinskega gospostva iz 18. stoletja lahko sklepamo, da so posesti kasneje podedovali gospodje Devinski, ki so imeli v lasti župo Gorjansko.³³ Devinski gospodje so od leta 1290 imeli tudi patronat nad štivansko cerkvijo in pristaniščem, ki je vse do vzpona tržaške luke veljalo za najpomembnejše pristanišče v Severnem Jadranu. Zaradi tega so vseskozi prihajali v spor z bližnjim Trstom in Benetkami, kar jih je prisililo,

²⁸ Več o pomenu spomina pri interpretaciji zgodovine gl. Harrison, Introduction, str. 8.

²⁹ Komen – večje naselje na Komenskem oziroma Spodnjem Krasu – je bil večje upravno, gospodarsko, politično in kulturno središče že v 19. stoletju, ko so se v vasi razvile številne obrtne dejavnosti, gostinstvo, trgovine in upravne funkcije. Tu je bil sedež občine, sodnije, notarja, davčnega urada, policije in zapora. Vas Gorjansko je od Komna oddaljena kilometer in pol. Več o zgodovini Komna gl. Fakin Bajec, Komen – kraški Pariz.

³⁰ *Soča*, 25. 2. 1911, št. 20.

³¹ Statistični urad Slovenije, <https://www.stat.si/StatWeb/News/Index/7442> (dostop 8. 8. 2019).

³² Breclj, Nekaj, str. 19.

³³ Marušič, Na Krasu, str. 167.

²⁴ Prav tam.

²⁵ Verginella, Sprema beseda, *Ljudje v vojni*, str. 227.

²⁶ Verginella, Sprema beseda, *Nematerialna dediščina*, str. 9.

²⁷ Cit. po Verginella, prav tam, str. 10.

Razglednica Gorjanskega, poslana pred prvo svetovno vojno (hrani družina Volčič, Komen 50).

da so se leta 1366 podredili Habsburžanom.³⁴ Takrat so tudi posesti na območju današnjega Gorjanskega prišle pod oblast Habsburžanov. Zaradi beneških napadov in pritiskov se je tudi mesto Trst leta 1382 prostovoljno podredilo Habsburžanom, vendar je ohranilo upravno avtonomijo.

V Trstu se je pomorska trgovina, ki je vrh doseгла v 18. stoletju, začela razvijati, ko je mesto dobilo status svobodnega pristanišča (1719) in se razvilo »v velik emporij trgovine in prometa«.³⁵ Postopoma se je začelo povezovati s svojim zaledjem; na Krasu se je to kazalo v razvoju prevoznitva (furmanstva). Kras je bil že v 13. stoletju dobro opremljen s cestami, kar dokazujejo ostanki mitnic, ki so delovale na poteh proti morju.³⁶ Zaradi trgovanja s Trstom so Kraševci manj občutili posledice svetovne krize, ki je Evropo zajela v drugi polovici 14. in zlasti v 15. stoletju.³⁷

Z gospodarskim razvojem Trsta se na Krasu začne postopno razslojevanje vaških skupnosti in prva izseljevanja v avstrijsko mesto, saj so bili mali ljudje v Trstu (rokodelci, krčmarji, krošnjariji, dninarji) po izvoru Kraševci.³⁸ Do večjega vala naseljevanja v mesto je prišlo v 18. stoletju. Opuščanje kraških gruntov je povzročilo še razvoj prevoznitva, tovarništva in kupčevanja na kraških poteh.

Po raziskavah Johna Davisa industrializacija v Trstu ni enako vplivala na vse kraške vasi, temveč »v nekakšnem zaporednem krožnem valovanju, kakršno nastane, če vržemo kamen v ribnik. Na mestu, kjer je

padel v vodo, se le-ta razburka, iz jedra pa se širi na vse strani koncentrično valovanje, ki postaja vse šibkejša, čim bolj se oddaljuje od svojega izvora, dokler se navsezadnje povsem ne zgubi. Kar je povzročalo v Trstu visoke valove, je bilo v zaledju na gladini komaj zaznavno.«³⁹

Do kod na Krasu je segalo »valovanje« in kako močno se je kazalo v Gorjanskem, ki je od Trsta oddaljeno približno 40 km?

Razvoj prevoznitva in kamnoseštva ter spreminjanje vedenjskih vzorcev pred prvo svetovno vojno

Do 19. stoletja je bilo v večini kraških vasi kmetijstvo poglavitna gospodarska panoga. Razviti so bili poljedelstvo, vinogradništvo in živinoreja, do 19. stoletja pa tudi ovčarstvo in svilgojstvo, o katerih pa v današnjem času pričajo le določeni naravni in kulturni pomniki. To so murve, ki so dajale hrano sviloprejkam, od ovčarstva pa ledinska imena ter kovane mreže pri vходу v cerkveno obzidje (tudi pred cerkvijo sv. Andreja v Gorjanskem), ki so drobni preprečevali prihod na posvečeno zemljo. Zaton ovčarstva je na Krasu pogojevalo pogozdovanje s črnim borom,⁴⁰ »češ, da drobnica gloda in obira

³⁴ Breclj, Nekaj, str. 24.

³⁵ Kos, Kmet na Krasu, str. 226.

³⁶ Marušič, Na Krasu, str. 168.

³⁷ Prav tam.

³⁸ Kos, Kmet na Krasu, str. 235.

³⁹ Davis, *Vzpon z dna*, str. 59, 60.

⁴⁰ Skozi stoletja se je kraška pokrajina zaradi čedalje bolj intenzivne kmetijske dejavnosti, zlasti pretirane paše in kultiviranja, spremenila v golo kamnito puščavo. Za problem se je zanimal inženir gozdarstva Josef Ressel, ki je že leta 1822 preučeval možnosti pogozdovanja Krasa s črnim borom. Po njegovi zamisli so 20 let pozneje na nekaterih predelih kraške planote nasadili prve borove nasade. Na Komenskem Krasu

novo nasajene borovce«. ⁴¹ Propadla je tudi tržaška volnarska industrija, in sicer zaradi bombažnih tovarn v Goriškega. Proti koncu 19. stoletja je začela evropska volnarska industrija večino potrebnih surovin kupovati v Avstraliji in Argentini, kar je povzročilo upad povpraševanja po evropski volni, ⁴² »grobe volne kraških ovac pa ni kupoval nihče več«. ⁴³ S tem se že pokaže negativen vpliv industrijskega razvoja v Evropi, zaradi katerega so gorjanski kmetje izgubili pomembno kmetijsko dejavnost. Po drugi strani pa je industrializacija v Trstu in posledično demografska rast prebivalstva ⁴⁴ omogočala razvoj novih gospodarskih dejavnosti, ki so bile donosnejše od ovčarstva in svilogojstva.

Do prvih gospodarskih stikov Kraševcev s Trstom je prišlo s pojavom prevoznitva (furbanstva), saj so v večje kraje na Tržaškem vozili tovor iz oddaljenih slovenskih krajev. Po ustnem izročilu so bili gorjanski kmetje bolj navezani na Trst kot na Gorico, ki je bila takrat središče Goriško-Gradiške dežele in h kateri so upravno pripadali. ⁴⁵ Trst je bil »vse tisti krat. Bolj je bil kot Gorica, čeprav smo spadali pod Gorico«, ⁴⁶ je poudarilo več sogovornikov. »Moj nono je vozil mlince, to so ble deske za kište [zaboje] za sadje. V Ajdovščini so naložili, tam so to žagali, nato so vozili do Ribemberka, to bi bil današnji Branik, kjer so vzeli može – frajterje, da so pomagali zapreč do vrha Krasa. So mogli pomagat, ker je bil velik navkreber [vzpon iz Vipavske doline na Kraško planoto]. Zaslužili so za vsako furo [pot] 7 kron in 1 krono so dajali Ribemberčanu. /.../ So šli okoli polnoči od doma v Ajdovščino in okoli osmih, devetih zvečer prišli v Gorjansko, spregli, nabranili živino in potem proti jutru spet napregli in šli v Trst. Iz Trsta, če so le mogli, so kaj pripeljali v Gorjansko ali v Komen. Samo da so dobili še kakšen soud [denar], da niso šli prazni nazaj. To je vozilo dosti njih.

se je pogodovanje s črnim borom začelo okoli leta 1859 (Buda et al., *Komen skozi čas*).

⁴¹ Križnar, Etnografska podoba Krasa, str. 223.

⁴² Več o zgodovini svilogojstva na Goriškem gl. Ipavec, *Murve in kavalarji*.

⁴³ Davis, *Vzpon z dna*, str. 65.

⁴⁴ Hiter vzpon mesta nazorno kažejo demografski podatki rasti prebivalstva, »saj naj bi se med letoma 1700 in 1800 povečalo kar za 4,5-krat« (Finzi in Panjek, Trieste perchè, str. 17); od začetnih 5.000 naj bi poskočilo na skoraj 30.000 prebivalcev. Demografsko rast je ves čas pogojeval priliv trgovcev, podjetnikov in delavcev iz manj in bolj oddaljenih zalednih krajev; glavnina priseljenkega toka pa je izvirala iz naravnega mestnega zaledja. Največ ljudi se je priselilo z Goriškega, Kranjske in Istre. Veliko priseljencev je prispevala tudi Furlanija, v drugi polovici 19. stoletja pa se je povečal priseljenki delež iz bolj oddaljenih avstrijskih dežel. Ob zadnjem avstrijskem popisu leta 1910 so našteali 229.417 prebivalcev; od tega se je kar 56.928 oseb izreklo za Slovence, kar pomeni, da je bil Trst največje slovensko mesto (Kalc et al., *Poti in usode*, str. 15).

⁴⁵ Od 18. stoletja je bil Kras razdeljen med dežele Goriško-Gradiško, Trst in Kranjsko. Upravljala jih je vlada (gubernij) v Trstu, ustanovljena leta 1776. Okoli leta 1850 je v Gorjanskem že delovala občina, imenovana županija (Vidrih Lavrenčič in Nusdorfer Vuksanovič, *Občine na Goriškem*, str. 5).

⁴⁶ Darinka Štrekelj (1921), Gorjansko.

To so vozili dvakrat v tednu, ma praktično so vozili cel teden. To so trpeli ljudje in žvali. ⁴⁷

Pomemben zaslužek jim je prinašala tudi gradnja Južne železnice, ki je leta 1857 povezala Dunaj s Trstom. Za gradnjo proge so okoliški kmetje z volovsko vprego vozili gramoz: »Moja nona, mama od tatija, so imeli doma vole; sedem glav živine, ma vedno dva vola za orat. Je hodila, ko so delali železnico, vsako jutro vozit kamne. Je bla korajžna ženska, je naložila v žbrinco [koš za listje] seno, nafutrala [nahranila] žval in skupaj s še štirmi moški šla vozit kamne. Ona ni nakladala, ona je le vozila. Nono je bil bolan, zato je ona vozila. Umrla je, ko je imela 87 let«, ⁴⁸ je težko življenje starih staršev opisala informatorka iz sosednje vasi Brestovica pri Komnu. Pri tem Marta Verginella poudarja, da so »kmetje, ki so tovorili gradbeni material, vodo, dajali vprežno živino za prevoz težkih tovorov ali pa so se zaposlili kot mezdni delavci, z uveljavitvijo železniškega prometa izgubili pomemben vir zaslužka. V krajih, ki jih je železnica obšla, so propadle gostilne. Delavci iz Furlanije, Kranjske, Štajerske in iz drugih oddaljenih dežel monarhije, ki so se v času gradnje nastanili v kraških vaseh, so ob svojem odhodu zapustili neprijetno dediščino – nezakonske otroke. Privilegiranje nemško govorečih pri zaposlovanju železničarjev pa je omejilo število domačinov, zaposlenih na železnici.« ⁴⁹ Peter Vodopivec dodaja, da je bila tudi za kranjske, štajerske in koroške gospodarstvenike gradnja Južne železnice »enosmerni prepah, saj je bistveno bolj odpirala vrata cennemu tujemu – kmetijskemu in industrijskemu – blagu na deželna tržišča kot pospeševala tamkajšnjo proizvodnjo in izvoz«. ⁵⁰ Trajnejši vzpon tržaške trgovine in prometa se je začel šele z gradnjo železniške povezave v letih 1900 in 1906 proti severu in Nemčiji ter bohinjske železniške proge, ki je skozi Karavanke povezovala Beljak, Celovec, Gorico in Trst. Trst je s tem dobil povezavo s severnonemškimi pristanišči. ⁵¹

Nekaterim je razvoj Trsta in bližnjega Tržiča omogočil prodajo drv. »Drva je vozu moj rajnik [pokojni] oče. Ma smo bolj vozili v Tržič. V Trstu je blo taku, da si pripeljal drva na plac [trg], kamor so prišli ljudje, odkupli, zvagali in potem si mogu peljot po mestu, lahko tudi eno uro z volom, ⁵² preden smo prišli do hiše od kupca. In ko si pršu, si mogu nest drva v četrto, peto nadstropje. Medtem ko tisti, ki so vozili v Tržič, dolj je bla ladjedelnica in tu so prišli delavci iz nizke Italije. Država, ki jim je šla šaldu na roku, je naredila tiste majhne hiške. In če se je peljalo drva v Tržič, ni bilo treba nost gor v nadstropja. Po vojni [drugi svetovni

⁴⁷ Alojz Buda (1932), Gorjansko.

⁴⁸ Ema Peric (1920), Brestovica pri Komnu.

⁴⁹ Verginella, Prihod vlaka v Trst, str. 62.

⁵⁰ Vodopivec, Karl Ludwig von Bruck, str. 50.

⁵¹ Prav tam.

⁵² Na Krasu so le najbogatejše kmetije za prevoznitvo uporabljale konje, večina kmetij je imela vole in krave sivojave švicarske pasme, ki je bila bolj prilagojena za kamnita kraška tla.

Razglednica Gorjanskega iz časa pred prvo svetovno vojno (hrani družina Volčič, Komen 50).

vojni] sem jaz pelju s prjatlem iz Komna. On je jemu deset in jaz stirinajst let. Sva peljala deset kvintalov drv in smo jih razložili pred hišo in smo šli. Moj oče je večina vozil dol, v Tržič.»⁵³

Razvoj prevoznitva je od občinskih oblasti zahteval izboljšanje cestne infrastrukture, ki je bila, sodeč po članku v časopisu *Soča*, na Komenskem Krasu v izredno slabem stanju. »Spodnji Kras se mora šteti med one pokrajine naše dežele, ki so glede komunikacij, še jako na slabem. O železniški zvezi ni govora. Manjka tudi skladovnih cest, ki bi vezale spodnji Kras z gorenjim in s Furlanijo in posebno z industrijskim mestom Tržičem. Obstoječe občinske poti so skoro klanci, ki bi jih bilo treba radikalno popraviti, da bi bili primerni za promet z vozovi. Take poti so npr. pot iz Gorjanskega skozi Klanec in Brestovico do Jamelj; pot, ki vodi iz Brestovice skozi Cerovlje v Mavhnje; pot, ki vodi iz Sel v Jamlje, oziroma iz Sel v Vojsčico in v Kostanjevico. Potreba po pomoči je torej neoporečna, toda tej potrebi nasproti stoje sila siromašni kraški prebivalci in torej ni pričakovati, da bi prenašali težka bremena, posebno ker so jim ujme zadnjih let uničile skoro vse pridelke, tako da ubogo prebivalstvo skoro ne more preživljati.«⁵⁴ V nadaljevanju je avtor članka sicer priznal, da so oblasti

prispevale določene podpore, vendar jih je bilo premalo. Zato je poudaril, da je treba nujno popraviti ceste proti Trstu in predvsem Tržiču, ki je postopoma postajal drugi Trst. Prispevek je zaključil z mislijo: »Z zgradbo teh cest bi Kraševci mnogo zaslužili, po dovršenih cestah bi mogli prevažati svoje pridelke na trge, kjer bi si potem kupovali živež. Že danes ima spodnji Kras mnogo kupčijskih zvez z industrijskim mestom tržiškim, a tja more večina spodnjih Kraševcev dospeti le po slabih občinskih potih oziroma klancih.«⁵⁵ Občinske oblasti so si prizadevale doseči tudi vzpostavitev železniške povezave med čezalpsko železnico in Furlansko nižino, ki bi potekala po kraški planoti oziroma med Štanjelom in Tržičem, kar pa se ni zgodilo. Najbližja železniška postaja za krajane Gorjanskega je bila v Nabrežini.

Poleg furmanstva in prevažanja kamna se je na Krasu ponovno pokazala možnost izkoriščanja kamna, ki so ga pridobivali v številnih kamnolomih – javah.⁵⁶ Veliko moških iz Gorjanskega je delalo v

⁵³ Alojz Buda (1932), Gorjansko.

⁵⁴ *Soča*, 13. 8. 1912, št. 92, »Za izboljšanje prometnih zvez na spodnjem Krasu«.

⁵⁵ Prav tam.

⁵⁶ Izsekavanje kamna v kamnolomih ima na Krasu dolgo tradicijo, vse od časa rimske oblasti, ko so s kraškim kamnom zgradili Oglej, Raveno, Rim in celo takratno Emono. Obrt je v srednjem veku zamrla, ponovno pa se je pojavila v 18. in zlasti 19. stoletju. Po Davisovih ugotovitvah so bili v 18. stoletju lastniki kamnolomov Slovenci, v 19. stoletju pa so kamnoseška podjetja prevzeli Nemci in Avstrijci (Davis, *Vzpon z dna*, str. 66, 67; Karnel, *Kamnolomstvo*).

Materialne posledice prve svetovne vojne v Gorjanskem (hrani družina Volčič, Komen 50).

kamnolomu Cava Romana v Nabrežini, kasneje pa so se odprli tudi manjši kamnolomi v okolici vasi. V Gorjanskem sta bili dve javi, kjer so pridobivali rdeč kamen (v *Ivanjskih njivah* in na *Merscah*). Čeprav je šlo pri kamnosestvu in delu v kamnolomih za težko fizično delo, ki je od kamnarja in kamnoseka zahtevalo veliko napora in celodnevno odsotnost, je Kraševcem prinašalo pomemben zaslužek. »Moj nono je delal v Cavi Romani v Nabrežini. Bil je štancar in je veliko zaslužil, tako, da je lahko sezidal tole hišo. Bil je ves dan zdoma, ob temi je šel in ob temi je prišel domov. Mi nismo bli lačni. Kdor je delal in imel plačo je shajal boljše, kmetje so shajali slabše.«⁵⁷ Pripoved pokaže razlike v načinu življenja med krajani, zaposlenimi v industriji, in tistimi, ki jim je glavni dohodek prinašalo kmetovanje. K obubožanosti kmeta so poleg slabih letin prispevali še slabi naravni pogoji za razvoj kmetijstva, zlasti nerodovitnost tal, burja in pomanjkanje pitne vode. »Bla je mežerja [revščina]. Moja mama je večkrat pravila, da jo je mogol strašno bolt trebuh, da ji je mati ocvrla eno ječje. Mogla se je nekako zlagat, da ga je nekako dobila, danes pa jih pojejo dšat. Je velika razlika, se ne da niti primerjat.«⁵⁸

Delo v bližnjem Trstu je omogočalo lažje preživetje kmetijam z malo zemlje in večjim številom

družinskih članov. Kot pojasnjuje Davis, »skoraj povsod nastopi v procesu industrializacije najprej doba, v kateri je podeželsko prebivalstvo razpeto med dvema svetovoma. Na eni strani je tisti, ki so ga od nekdanj poznali, svet polj in gozdov. Na drugi, nekaj kilometrov proč, tovarne in gradišča rastočega mesta, kjer je bilo mogoče dobiti skromno službo, vendarle donosnejšo od starega kmetijstva.«⁵⁹ V zgodnji industrijski fazi so si kmetje iz Gorjanskega ustvarili življenje na stiku med tema svetovoma. Nekateri so ostali na zemlji in si poiskali dodaten zaslužek z občasnim delom (na primer oranjem, prevozništvom itd.). Drugi, manj premožni, so sicer živeli na vasi, delali pa v mestu (v luki, ladjedelnici, kamnolomih), kjer so živeli ves teden ali pa dnevno odhajali v domači kraj. Z izboljšanjem življenjskega standarda tržaških meščanov konec 19. in v začetku 20. stoletja so se v mesto naselila tudi kmečka dekleta in tam opravljala najrazličnejša hišna opravila, kot so čiščenje stanovanjskih prostorov, strežba v gostilnah, varovanje otrok idr.⁶⁰ Številne kmečke žene so v Trst, pa tudi v večje bližnje kraje, kot sta bila Nabrežina in Križ/Santa Croce, nosile poljske pridelke. Iz Gorjanskega

⁵⁹ Davis, *Vzpon z dna*, str. 103.

⁶⁰ Zgodovino hišnih pomočnic v mreži narodnostnih in socialnih odnosov je raziskovala Petra Testen. Čeprav se njeno delo bolj osredotoča na goriški prostor v 19. in 20. stoletju, lahko določenim zgodovinskim spoznanjem sledimo tudi na Tržaškem. Več gl. Testen, *Hišne pomočnice*.

⁵⁷ Vanda Grgič (1926), Gorjansko.

⁵⁸ Alojz Buda (1932), Gorjansko.

Gorjansko med prvo svetovno vojno (hrani družina Volčič, Komen 50).

so nosile predvsem mleko, jajca, maslo, piščance in sadje. »Moja nona je nosila mleko v Trst. Veliko žensk je nosilo mleko v Trst. Nekatero so nosile na Brje [sosednja vas od Gorjanskega], od koder so potem Brke nesle v Trst. Vstale so ob eni uri ponoči, nesle plenir [pletan koš] na glavi in tam na vrhu, na križišču za Šempolaj, so počivale. /.../ Bile so tudi noseče in na poti so rodile, še teta od mojga oču je rodila. Je blo zelo kruto. To je blo najbolj težko za ženske, zato se je moja mama uprla, da ona ne bo nosila tako breme. Sestra od moje matere, ki je bila poročena v Tubljah, je velikokrat pravla, da enkrat, ku je nesla mleko in je ložla dol jerbas [narečno ime za pleten koš], si ga nato ni mogla več dat gor. Ko je šel mimo delavec, ga je prosila, če bi ji lahko ložu gor jerbas. Potem ji je dal, jo čudno pogledal in rekel: 'Kaj ste pr pameti al ste zmešana', tolko je nesla. Ni nesla le svoje mleko, temveč je tudi drugo odkupla, zidali so hišo in da je prinesla kakšen soud domov. Nosile so do 40 litrov mleka.«⁶¹

Pri opisani zgodbi je za razumevanje spreminjanja spolnih vlog in notranjih družinskih struktur na prehodu iz 19. v 20. stoletje ključen podatek o uporabi ženske proti težkemu delu in o pridobivanju ženskih pravic. Sogovornik je v nadaljevanju poudaril, da je njegov oče kupil »posnemalnik« (stroj za delanje masla), tako da je njegova mama le enkrat na teden nosila maslo in jajca, kar je bilo veliko lažje. Ženske so s prodajanjem in z lastnim zaslužkom postajale samo-

stojnejše in podjetnejše, kar je pripeljalo do razkroja tradicionalnih kmečkih odnosov in postopnega pridobivanja ženskih pravic. Poleg tega se je s celodnevno ali tedensko odsotnostjo gospodarja spreminjala vloga žene, saj je ta prevzela moževa kmečka opravila. Družinski odnosi so se vedno bolj demokratizirali. Tako je žena imela glavno besedo pri vzgoji otrok in vodenju družinskega gospodarstva. »Moja nona je mogla bit dobra gospodinja, da je znala varčevat. Je mogla znat varčevat. Je bla nepismena, ma je hitro zračunala, kolko je zaslužla na mesec od mleka.«⁶² Spričo opisanih socialnih razmer ni presenetljiva ugotovitev etnologinje Fanči Šarf, ki je pri predstavitvi notranje opreme kraškega doma in načina življenja na Krasu zapisala, da je bilo zlasti za Kraševke značilno, da so poleg vodenja gospodinjstva in vzgoje otrok nezavedno odločale o strateških potezah družine (nakup zemlje, zidava hiše itd.).⁶³ To so poudarili tudi ostali sogovorniki.

Pri prvih stikih podeželskega človeka z mestno kulturo je Marta Verginella opozorila, da naj bi bila v 19. stoletju revščina kmečkega prebivalstva nasledek nedelavnosti in ne le posledica naravnih neugod, nerodovitnih tal in tržnih zakonitosti. Takratne oblasti, ki so bile obsedene s fiziokratskim nadzorom, so nasprotovale celo državni podpori, ker ne prispeva h

⁶¹ Alojz Buda (1932), Gorjansko.

⁶² Vanda Grgič (1926), Gorjansko.

⁶³ Šarf, Notranja oprema.

Vojaško pokopališče iz prve svetovne vojne v Gorjanskem (foto: Vojko Franetič, 2004).

gmotnemu in družbenemu dvigu kmečkega stanu, temveč, prav nasprotno, le podpira kmetovo nedisciplino in lenobo, zato ga je bilo treba navaditi večje delavnosti. Vendar oblasti niso upoštevale miselnosti takratne tradicionalne agrarne družbe, ki je živila avtarkično in si prizadevala le za najnujnejše preživetje.⁶⁴ V začetnih desetletjih 20. stoletja pa se je miselnost kraškega kmeta že spremenila, saj se je bil prisiljen (glede na socialne in demografske razmere na vasi ter v so-odnosu z urbanim načinom življenja) prilagoditi meščanskim vrednotam. Mesto mu žal ni nudilo tiste zaščite, ki je je bil vajen v tradicionalni vaški srenji, temveč je postal oblikovalec svojega življenja, ki je bilo pogosto odvisno tudi od njegove iznajdljivosti. Zanimiva je zgodba sogovornika, ki se je takole spomnil na pripoved svojega očeta: »*Ko je tata dobil prvo plačo, je želel kupit mami darilo, da bi se pokazal, kaku je bil delaven. Tam je bla ena ženska, ki je prodajala štofu [blago za obleke]. In je kupu. Ko je pršel k sestri, ki je živela v Trstu, in ji pokazal, kaj je kupu, se je začela smejat, saj so ga nategnli [ogoljufali]. Blago se je trgalo. Je blo slabe kvalitete. Naslednji teden je on to blago prodal drugi ženski.*«⁶⁵ Prilagajanje novim meščanskim vedenjskim vzorcem, ki so se bistveno razlikovali od podeželskih, je bilo težko. Na vasi so bile goljufija, laž in kraja negativno označene, tudi zaradi prevladujočih krščanskih vrednot. Poleg tega

bi bila žrtev kraje ali goljufije istega stanu, torej se je tudi sama komaj preživljala.

Krajani se spominjajo, da je bilo življenje v času Avstro-ogrske monarhije, ki je v duhu liberalizma svojim narodom dovoljevala dokaj samostojen gospodarski in kulturni razvoj, bistveno boljše kot v naslednjih letih. Kot so večkrat poudarili, njihovi stari starši niso živeli v izobilju, vendar lažje kot pozneje pod Italijo. Gospodarska konjunktura, ki je z vzponi in padci Kras zajela v drugi polovici 19. stoletja, in to tudi zaradi industrijskega razvoja Trsta, se kaže v obnavljanju kraških domov, saj so kmetje prisluženi denar namenjali popravilu in dograjevanju stanovanjskih in gospodarskih objektov. Na izboljšanje razmer nas še danes opominjajo letnice na vaških vodnjakih in vhodnih vratih kraških domačij.⁶⁶ Po mnenju Kraševcev se zaradi gospodarskega razvoja bližnjega Trsta na Krasu niso oblikovala večja urbana industrijska naselja, kvečjemu so se v nekoliko večjih krajih (Komnu, Dutovljah, Sežani, Senožečah) razvile obrtne dejavnosti (lesarske delavnice, kovaštvo,

⁶⁴ Verginella, *Necesse est*, str. 198.

⁶⁵ Albert Fakin (1952), Komen.

⁶⁶ Številne letnice na obokih vaških vodnjakov in arhitraevih vhodov, ki segajo v drugo polovico 19. stoletja, opominjajo na ugodne gospodarske razmere na podeželju, ko se je z rastjo trgovine med mestom in kraškim podeželjem tudi v okolici pričelo bolje živeti. Bivališča so se povečala, opuščena je bila kamnita kritina s skrlami, ki so jih nadomestili opečnati korci, uveljavljali so se portali z mogočnimi lesenimi vhodnimi vrati, t. i. *kalune* (oboki) in *portuni* (lesena vrata) (Sedej, *Kmečka arhitektura na Krasu*).

Na Krasu je bila koruza pomembna poljščina. Sušili in shranjevali so jo na »ganku« [balkonu]. Na fotografiji so družinski člani »Zložne« domačije iz Gorjanskega, fotografirani v času med prvo in drugo svetovno vojno (hrani družina Čotar, Gorjansko 18b).

čevljarstvo, trgovine, gostilne ipd.).

Novi poklici, tehnološki razvoj in vedenjski vzorci po prvi svetovni vojni

Pomemben prelom je prinesla prva svetovna vojna, katere grozote so doživeli tudi prebivalci kraških vasi. Vojna je najbolj prizadela vasi tik ob soški fronti,⁶⁷ ostali kraji pa so bili v zaledju. V strahu, da se bodo boji pomaknili v notranjost Krasa, so nekatere kraje izselili. Gorjanci so vojno preživeli v begunstvu na Štajerskem, v vasi pa so imeli avstro-ogrski vojaki vojaške postojanke, bolnišnico (v rojstni hiši pomembne družine Štrekelj, kjer se je rodil publicist, slavist, jezikoslovec in zbiratelj ljudskega blaga Karel Štrekelj (1859–1912)) in pokopališče.⁶⁸ Po povratku domov je kraje čakalo razdejanje.

⁶⁷ Na Krasu so boji potekali ob Doberdobskem jezeru in v okolici griča Grmada, ki je veljal za steber avstrijske obrambe Trsta pred italijansko vojsko.

⁶⁸ Avstro-ogrsko vojaško pokopališče iz prve svetovne vojne je še danes tik ob vaškem pokopališču v Gorjanskem ob regionalni cesti, ki vodi proti Klancu in Brestovici. Je največje pokopališče avstro-ogrsko vojske na območju soške fronte, saj so po vojni več manjših pokopališč ukinili (na primer v Volčjem Gradu, Ivanjem Gradu), trupla vojakov pa prenesli v Gorjansko. Tu je pokopanih več kot 10.000 vojakov različnih narodnosti. Pokopališče je še danes ohranilo avtentično zasnovo, ki je prilagojena značilni izoblikovanosti kraške krajine.

Po vojni so se gospodarske razmere bistveno spremenile, saj so primorski kraji skupaj s Trstom postali del Julijske krajine, ki je bila po letu 1920 priključena Kraljevini Italiji. Z uničenjem tržaškega kapitala, odvzemom mestnih privilegijev, ki mu jih je dajala avstrijska vlada, in izgubo pomena pristanišča je mesto zašlo v hudo gospodarsko krizo. Njene posledice so se kazale tudi v podeželskem zaledju. K zaostrovanju razmer sta prispevali še svetovna gospodarska kriza konec dvajsetih in v začetku tridesetih let 20. stoletja ter raznarodovalna politika fašistične oblasti, ki je na Krasu že v dvajsetih letih načela vse oblike gospodarskega in političnega življenja, v tridesetih letih pa z ukinitvijo slovenskih društev in zadrug odzvela še zadnjo možnost za izboljšanje gospodarskega položaja.⁶⁹ Slovence je v mestu odrinila od boljših služb, veliko delavcev je izgubilo službo, zmanjšal pa se je tudi dotok nove delovne sile.⁷⁰ V mestih (Trstu, Tržiču, Gorici) so pomembnejše družbene položaje prevzeli Italijani, medtem ko je bil delavski razred narodnostno mešan. Po pripovedovanju sogovornika, ki je bil v Trstu vajenec za poklic peka, tu »ni bilo toliko Nemcev. Bili so več Italijani. Pekarne so imeli večina Slovenci, Istriani so imeli bñjage [trgovine], Vipavci pa oštarije [gostilne].«⁷¹ Zaradi uveljavljanja slovenskega srednjega meščanskega razreda, ki je vedno bolj ogrožal hegemonijo italijanske buržoazije, so se v času italijanske okupacije številni pripadniki slovenskega srednjega sloja asimilirali. Drugi, tako slovenski proletariat kot meščani, pa so še vedno ohranjali stike s sorodniki v slovenskem podeželskem zaledju in tu poleg italijanskih meščanov preživljali poletne počitnice.

Tako je bilo življenje na Krasu zopet odvisno le od kmetijstva, ki pa je bilo že v preteklosti revno in razdrobljeno. Kmetijsko gospodarstvo so prizadeli tudi vojna škoda, vojna posojila, devalvacija lire in menjava avstrijskih kron. Tem elementom so se pridružili še povišani davki in nov davčni sistem.⁷²

Krajani Gorjanskega so se novonastalih političnih in gospodarskih razmer v italijanski državi spominjali kot obdobja izredne revščine, pomanjkanja, trdega življenja in nenehnega boja za iskanje novih služb, saj so bile te neredne,časne in slabo plačane. Številni so se po vojni zaposlili kot zidarji in njihovi pomočniki pri obnavljanju prizadetih vasi, vendar so

⁶⁹ K izboljšanju kmetijskih razmer so veliko pripomogle razne gospodarske institucije, kot na primer kmetijsko-obrtno zadruge, ki so z lastnimi sredstvi pomagale pri izboljšanju kmetijske tehnike. V Trstu je imela kmetijsko-obrtna zadruga, ki so jo sestavljale posojilnice, banke, denarne zadruge in delniške družbe, velike zasluge pri vzpostavljanju slovenske trgovske šole. S prehodom pod Italijo se je položaj zelo zaostрил. Poslovanje je potekalo v težkih razmerah ter se zaključilo z uradnim dekretom o ukinitvi zadruge in njeni priključitvi k italijanski banki. Natančne podatke glej: Pahor, Trgovsko-obrtna zadruga, str. 77–92.

⁷⁰ Zgodovina Slovencev, str. 704–707.

⁷¹ Jožef Grgič (1923), Gorjansko.

⁷² Zgodovina Slovencev, str. 704–707.

Pogled na cerkev sv. Andreja in nov vinograd. Razglednica je bila poslana v času med svetovnimi vojnama (hrani družina Volčič, Komen 50).

se po pisanju časopisa *Edinost* obnovitvena dela, ki so sicer posameznikom omogočala dober zaslužek, hitro zaključila, drugih stalnih zaslužkov pa ni bilo. Avtor prispevka še pojasnjuje: »Po vrh vsega so na dnevni red prišle razne dajatve, največ v obliki davkov. Kmetje se zadolžujejo, da si morejo nakupiti najpotrebnejšo obleko in hrano. Obrtniki morajo prepogostokrat oddajati svoje predmete na upanje, da si ohranijo svojo klientelo. Saj ljudje bi radi kaj zaslužili, a ni prilike, kajti ona podjetja v Tržiču, v Nabrežini in v Trstu ne morejo vzeti v poštev vseh količinov svojega zaledja, t. j. v glavnem Krasa, kot je bil to slučaj pred vojno.«⁷³ V Gorjanskem je bil boj za preživetje toliko bolj neizprosni, saj samo delo na kmetiji ni prinašalo zadostne količine hrane. Zato je bila navezanost na industrijske kraje še vedno zelo prisotna. »Gorjansko je bla delavska vas, kot Koblje-glava in Renče. Tukaj so bli delavci, saj je vse ubogo, je slaba zemlja, tretjega klasa, nimamo nič, vse se posuši. Moj stric iz Svetega, je vedno pravu, ku sem pršla na obisk: 'Ma v Gorjanskem vedno strižete listke!'. Sprva nisem zastupla [razumela], kaj tu pomeni, ma kasneje sem spoznala, da je hotu reč, da smo bli zmeraj na cesti in gledli na kurjero [avtobus]. /.../ Tukaj je blo dosti štancerjev in zidarjev, je blo blizu Nabrežine. Zidarji so tudi delali pri obnovi vasi, ki so ble porušene v vojski.«⁷⁴

⁷³ *Edinost*, 1. 9. 1925, št. 205, str. 2.

⁷⁴ Zora Čotar (1930), Gorjansko.

Začasno ali priložnostno zaposlitev so iskali skoraj vsi krajanji, za bogatejše kmete (po pripovedovanju naj bi bile v vasi le štiri večje kmetije) pa je bilo iskanje dodatne službe družbeno nesprejemljivo početje. »Tata je delal na kmetiji. Če bi moj oče, mi smo takrat ravnali 6, 7 glav živine, če bi šel pod Italijo delat, iskat delo, bi ga sosede, ki niso imeli niti za eno kozo preravnat [vzrediti], zašpotavali [zmerjali], ker se je težko dobilo delo. Bi mu rekli, bogataš je šel delat. Nismo bli lačni, ma nismo bli siti kot danes. /.../ Ker ljudje niso imeli nič, morda eno kozu.«⁷⁵ Bila je strešna revščina. Če bi taki kot moj oče iskali delo, bi bla ena velika sramota, za tistega, ki se ni mogu niti enkrat na dan do sitega najesti.«⁷⁶

Še vedno pa so ženske v krajih na Tržaškem prodajale kmetijske presežke, največ mleko, ki so ga takrat vozili s konji. Gospodarji ali njihovi otroci, ki so imeli konje, so najprej od drugih krajanov zbrali mleko in ga nato skupno vozili v Trst. Ko pa so v Nabrežini odprli bolnišnico za pljučne bolezni (sanatorij), so ga večinoma vozili v to manjše tržaško naselje. S tem se je za številne žene bistveno izboljšala možnost za zaslužek, saj so prodajo mleka nadomestile z občasnim delom pri bogatejših kmetih. Tu so navadno

⁷⁵ Kot zanimivost naj navedemo, da je bila koza tisti čas simbol revščine in lakote. Kozo so namreč imele le revne kmetije. Še danes marsikateri starejši Kraševci noče vzrejati koz, saj naj bi to pomenilo pogubo in slabo življenje.

⁷⁶ Alojz Buda (1932), Gorjansko.

delale za nadomestno kmečko opravilo, velikokrat pa tudi za denar. Prevažanje mleka s konji kaže, da so se kljub slabemu gmotnemu položaju izboljšala prevozna sredstva oziroma so si vaščani priskočili na pomoč. »S kolesi so hodili, kasneje pa smo mi imeli dva konja in kobilo in žrebce in smo imeli briško in kalež, je bil bolj gosposki.«⁷⁷

Iz Komna je mimo Gorjanskega v Trst vozil avtobus, vendar ga domačini niso uporabljali. »Ko sem bla majhna, sem šla z mamo najprej do Kontovela do Barkovelj in potem tu na tramvaj do centra. Tu sem prespala, dva dan in potem me je prišla mama iskat. Kurjera [avtobus] je šla iz Komna, ma ni blo tolko soudov. Šla sem k žlahti.«⁷⁸ Avtobus je bil namenjen bolj tržaški gosposdi. Nekateri meščani pa so na podeželje prihajali z avtomobili, kar je v vasi povzročilo pravo evforijo. »Ko je prvič prišel avto v vas, so vsi otroci tekli za njim in klicali 'otto, otto'.«⁷⁹ Avtomobile so si kasneje kupili tudi premožnejši krajan iz Komna, predvsem tisti, ki so bili v Trstu ali Komnu gospodarsko uspešni in so postali lastniki večjih gospodarskih obratov (zlasti gostiln in trgovin).

Postopna uvedba strojev v delovni proces je izločala ročno delo, kar je še dodatno zmanjševalo možnost zaposlitve. »V Nabrežini je poli pešal kamnolom. Italijani so naredili neke jave v drugem kraju, kjer so imeli več sort kamna. /.../ Potem se niso več učili mladi fantje, so delali samo starejši. Potem so začele bit mašine, ki so pucale [čistile] kamnje. Včasih je blo vse ročno, pucali so špntači.«⁸⁰ Vaščani so se sezonsko zaposlili kot cestarji, ki so pomagali pri popraviljanju gramoznih cest. »Bili so pelirji [cestarji]. Ni blo asfalta, vse makadam, ko je prišlo neurje je bilo potrebno popraviti. Enkrat v letu so najemali delavce, bolj na spomlad, in so tolkli grižo [drobno kamnje], jo navozili. Skozi Gorjansko je peljala sloveča cesta. Je šel tudi Franc Jožef po njej. Ceste smo čistili tudi na udarniško. Vsak je mogel iti iz hiše. Tolkli smo kamnje, da je postalo manjše.«⁸¹

Urejenost cest je pogojeval razvoj turizma na kmetijah, saj so na kraško podeželje množično zahajali meščani iz Trsta, Benetk, Gorice in Tržiča.⁸² V Gorjanskem se sicer turizem ni tako močno razvil kot v Komnu, vendar so tudi tu nekatere družine oddajale sobe, večinoma pa so od turizma živele vaške gostilne. V vasi sta najbolj sloveli gostilni pri Štrekljevih in pri Slovencu, kamor so zahajali tudi delavci, ki so se vračali iz službe. »Delavci niso imeli rednega dohodka, plače niso dobili tudi po tri tedne. Če niso dobili plače so se ustavili pri Slovencu in pili od žalosti, ko je bla plača, so pili od veselja. Kolko krat je šla

nona iskat nonota, če ne bi vse ostalo tam. Tudi oštirji [gostilničarji] so sleparli.«⁸³

Z namenom izboljšanja in olajšanja življenja svojim otrokom so si starši v duhu modernizacije in novih sodobnih pogledov prizadevali za njihovo izobrazbo, sploh sinov. »Že taku je blo, da je prvi sin podedoval. Navadno je blo, da so mogli sinovi napraviti maštir [poklic], se šolat za poklic. Za punce ni blo taku. V šolo so šle le tiste, ki niso ble iz kmečkih družin. Niso jih mogli več vzdržavat. Bli pa so tudi kovači, tišlerji [mizarji], čevljarjev je blo dosti, vsak drugi je bil pek, žlebar, mesar. Če so le mogli, so se očetje in matere potrudli, da so otroci kam pršli. Veliko jih je šlo tudi v Argentino, Ameriko in v Jugoslavijo.«⁸⁴

Gorjanci so bili poznani tudi kot dobri peki. »V Trstu je blo enih deset pekarn, ki so jih imeli samo Gorjanci. Moj stric je imel kar dve«, je svojo zgodbo zaupal nekdanji pek, ki se je v Trstu izučil za peka, potem pa pekarno odprl v domačem kraju. »Imel sem 15 let, ko sem se šel učit za peka v Trst. Blo je leta 1938. Bil sem pri Kukanji. /.../ Bil je Slovenec. V Trstu so bli peki še iz Kostanjevice in Vojsčice. /.../ Tam je blo lepo, ker je bla elektrika, so bli stroji na elektriko. Potem v Gorjanskem je blo vse ročno. V Trstu sem tudi raznašal s kolesom kruh, kdor je naročil.«⁸⁵

Čeprav so starši le redkim dekletom omogočili izobraževanje, večinoma le za šiviljo (žnidarico), je veliko mladih žensk zapustilo dom z namenom, »da bi ble ene uste manj pri hiši. Naše punce so služle tudi v Palermi, Rimi, Napoli. Bil je taki čas.«⁸⁶ Sogovornice imajo različne izkušnje, večinoma pa imajo Trst v lepem spominu, saj so delale pri Slovencih. Sogovornica je poudarila, da so v obdobju pred prvo svetovno vojno njeno mamo zelo lepo sprejeli, saj »so bli Slovenci. So bli strašno fajn. So jo hotli po vojski nazaj. So jo strešno silili da naj grej. /.../ In ona je želela bit blizu doma. In potem je šla delat v Komen.« Pri tem pa ji gospodar sploh ni plačeval za delo. Zato je sogovornica sklepal, »če bi šla v Trst, bi ji vse zobe popravili, ma je želela bit blizu duma. Je imela domotožje.«⁸⁷ Marsikomu v Trstu ni bilo lahko, vendar zaradi dokaj stalnega zaslužka lažje kot doma na podeželju. »Ko sem šla služit, sem bla stara 13 let, blo je 13. julija 1934. Šla sem, da bom ostala za počitnice /.../ in sem tam ostala pet let. Sem bla na Proseku. Moji gospodarji so imeli mesnico v Barkovljah in jaz sem doma varvala. /.../ Gospodarji so bli Slovenci, gospodinja je bla iz Gorjanskega in on je bil iz Proseka. Pogovarjali smo se samo slovensko. Malček so se držali, ker so imeli mesnico, imeli so veliko opravka z ljudmi. Barkovlje so že en kos mesta. /.../ Leta 1939 sem prišla domov, ker je tata zbolel. /.../ Potem sem januarja 1940 šla spet služit v Trst in sem šla k takim gospodarjem, ki so imeli pekarno. Gospod je bil iz Kostanjevice

⁷⁷ Darinka Štrekelj (1921), Gorjansko.

⁷⁸ Zora Čotar (1930), Gorjansko.

⁷⁹ Vanda Grgič (1926), Gorjansko.

⁸⁰ Darinka Štrekelj (1921), Gorjansko.

⁸¹ Alojz Buda (1932), Gorjansko.

⁸² Več o razvoju turizma na Komenskem Krasu gl. Fakin Bajec, *Procesi*.

⁸³ Vanda Grgič (1926), Gorjansko.

⁸⁴ Alojz Buda (1932), Gorjansko.

⁸⁵ Jožef Grgič (1923), Gorjansko.

⁸⁶ Darinka Štrekelj (1921), Gorjansko.

⁸⁷ Zora Čotar (1930), Gorjansko.

Kolesarsko društvo Ilirija iz Gorjanskega (hrani družina Volčič, Komen 50).

in gospa tudi. Bli so tudi oni Slovenci. /.../ Ne vem, kdo mi je dal srečo, da sem vedno najdla pravega gospodarja in gospodinjo. Tam sem bla zelo malo časa, /.../ sem bla stršno domotožna. Se nisem znajdla. Imeli so veliko zaupanje. Še danes smo prijatelji. Še danes imamo stike», je o svojih doživljajih pripovedovala krajanica.

Zgodba pojasnjuje, da je večina krajanov iz Gorjanskega služila pri Slovencih, ki so se v upanju na boljše življenje izselili že pred leti. Številni so ohranili narodnostno identiteto, nekateri pa so se zaradi različnih vzrokov, tudi zaradi gospodarskih dejavnosti, asimilirali. Po besedah Marte Verginella se je občutek etnične pripadnosti spreminjal glede na socialno plast prebivalstva, saj so se pripadniki srednjega meščanskega razreda za ohranitev boljših služb morali poitalijančiti. Etničnost so namreč pogojevali zunanji in notranji dejavniki ter socialni, gospodarski in drugi odnosi.⁸⁸ Z vzponom na družbeni lestvici pa so nekateri sorodniki do podeželanov iz zaledja vzpostavili vzvišen in aroganten odnos. »Če se je šlo v Trst k žlahti, smo dobili eno kofečko, en košček kruha, biškoti niso prišli v poštev. Ko so pa oni prišli gor, pa bi celo svene [prašiča] pojedli. /.../ Trištini so bili zmeraj taki, ne smem obsojat vse, Goricjane, iz Malfacona, ma Tržičani so bli taki. In to so bli naši ljudje, ki so šli v mesto. Moj oče je vedno pravil: Ni čudno, Avstrija je vlagala vse v Trst, čim več v Trst, so bli Italijani, so govorili

Trieste, Trieste, magari v Kalabriji so umirali od lakoti, ma za v Trst je moglo bit.' So prišli potem Nemci so jih ravnali [vzdrževali], potem so bili Amerikani ... Človek, če te zmeraj eden rablja, se naučiš in tako hočeš imet.«⁸⁹ Vsi sogovorniki pa niso imeli takšnega mnenja, saj so jim številni sorodniki iz Trsta precej pomagali, tako materialno kot pri iskanju službe in strank za prodajo poljskih pridelkov.

Odhod v Trst in soočanje z meščanskim vsakdanom sta od podeželanov zahtevala drugačne načine obnašanja in uglajenost. Da v mestu ne bi občutili večjih kulturnih in socialnih razlik, so si matere, ki so bile zelo stroge pri vzgoji, zelo prizadevale, da bi svoje otroke naučile lepega obnašanja. »Naša mama nas je vedno učila, ko smo šli služit, da moramo bit delavni, pošteni, ne se kregat, molčēt, kakšnu potrpet ...«⁹⁰ O prvem obisku Trsta pa se je vaščan spomnil naslednje zgodbe: »To je pravu en vaščan, tle z Gorjanskega. So imeli dosti žlahte v Trsti, in mama mu je rekla preden so šli: 'Pepek, ko pridemo čje, glej, da boš lepu pozdravu.' Mati gre naprej in Pepek gre zad za nju, in ko so prišli v Trst, je vseh pozdravljal. Mati se je ustavla in on se je zgovarjal: 'Saj ste rekla mati, da naj vseh lepo pozdravem, ko pridem v Trst.' Ona pa je tela reč, ko pridejo k žlahti, ne pa vseh ljudi.«⁹¹ Tudi sam je imel ob prvem obisku

⁸⁹ Alojz Buda (1932), Gorjansko.

⁹⁰ Zora Čotar (1930), Gorjansko.

⁹¹ Alojz Buda (1932), Gorjansko.

⁸⁸ Verginella, Nacionalni konflikti, str. 45.

Sejem na god sv. Mohorja v Gorjanskem v času med svetovnjima vojnama (brani družina Čotar, Gorjansko 18b).

mesta zanimivo izkušnjo: »Ko sem jaz šel, sem jemu sedem let. So mi dali v eni pekarni veliko čokolado. Rekli so mi, da bom mogu 'obešet smrkavu babu' [poljubit smrkavo žensko]. Taku so plašili otroke, ker so se v Trstu stalno obračali, ker je blo polno ljudi in so se potem spotaknli in padli. Temu se je taku reklo, ker je otrok pal na nus.«⁹²

Pripovedi pokažeta začudenost otrok nad množico različnih ljudi, ki so jih srečali v Trstu, ter željo staršev, da bi se njihovi otroci v uglajeni meščanski družbi spodobno vedli in s tem zakrili svoj nižji socialni položaj. Številni so v Trstu svoj socialni status poskušali zakriti z lepšo, nedeljsko obleko in urejeno zunanostjo. »Ko sem šla prvič v Trst, imela sem 15 ali 16 let, sem hotela imet permanente [trajno], takrat je blo to v modi, vsa dekleta moje generacije so to imele. In takrat sem si jih res naredila.«⁹³

Številna dekleta, pa tudi možje so si v mestu našli življenjske sopotnike in si tam ustvarili družino. Po mnenju vaščanov so si podeželani zakonske partnerje iskali med Slovenci, le redkokateri je izbral Italijana, saj naj bi bil Slovencem »nadet stereotip preprostega kmeta, podeželana, ki je tešč vsake kulture in povsem nenevaren, skratka dober divjak«⁹⁴ – oziroma po besedah Gorjanke: »Je bla druga kultura, ne vem ali zato, ker so bli gospodarji malo drugačni kot mi in človek se je vedno počutil kot dekla. Ne smem reč, da sem bila neupoštevana, ali pa zaničevana, da sem dekla. Teга nisem jaz doživljala.«⁹⁵

Spreminjanje vaških vrednot in načinov nadzora v kraški vasi

Članki, ki jih zasledimo v časopisih *Edinost* in *Soča*, sicer govorijo o tem, kako so pod vplivom Trsta in Gorice tudi na podeželje pronicali liberalnejši

življenjski nazori, ki so se kazali v novih vedenjskih vzorcih, nočnem veseljačenju, spolnem življenju in novi oblačilni kulturi, vendar sogovorniki tega niso izrecno poudarili. V spominu jim je ostalo predvsem spoznanje, da so bili Tržačani drugačni. »Ko so prišli gor, so bili vedno lepo uštimani [urejeni]«, vendar je sogovornica samozavestno nadaljevala: »To me ni motilo. Oni so bili s klobuki, jaz sem bila bosa.«⁹⁶ Znaki svobodnejšega življenja so se morda kazali pri izbiri zakonskih partnerjev, saj otroci, ki so služili kruh pri tujcih, niso bili pod neposrednim nadzorom staršev. »Mlade punce so dobile delo, ker so znale italijansko. V Trstu so služile dokler so zaprli mejo, leta 1947. Potem so prišle domov, in si so šle v Reko, Ljubljano, Pulo, iskat delo. Naučile so se mestnega načina življenja in so potem tako živele tudi naprej. Katera je tudi ostala v Trstu in se tam poročila. Dobila je kakšnega fanta iz zaledja: Devina, Sesljana, Malfacona. V Malfaconi jih je poročenih veliko od tukaj.«⁹⁷ V tujih krajih so mlade ženske sicer upoštevale nasvete mater, ki so jih učile »glej, da boš pridna, poštena, da boš delala«,⁹⁸ vendar so kljub temu ohranile samostojnost. Pri tem so si pomagale, »saj ob nedeljah je bil tisti praznik, ko so se najdle ob sv. Antonu ali v kakšnem kraju, da so se malo pogovorile in potožile in pohvalile, da je šel naslednji teden lažje naprej.«⁹⁹

Iz časopisnih člankov lahko razberemo, da so mladi v duhu številnih prosvetnih društev,¹⁰⁰ ki so delovala pod okriljem dveh takratnih glavnih primorskih političnih organizacij, Krščansko-socialnega društva Edinost iz Gorice in liberalnega društva Edinost iz Trsta, organizirali številna zborovanja in veselice, ki so se navadno zaključile z vaškim plesom in rajanjem.¹⁰¹ Kot zanimivost naj navedemo, da je v Gorjanskem delovalo Kolesarsko društvo Ilirija, ki je po Krasu prirejalo kolesarske tekme.¹⁰²

⁹⁶ Vanda Grgič (1926), Gorjansko.

⁹⁷ Darinka Štrekelj (1921), Gorjansko.

⁹⁸ Zora Čotar (1930), Gorjansko.

⁹⁹ Darinka Štrekelj (1921), Gorjansko.

¹⁰⁰ Čeprav je bil glavni namen prosvetnih društev narodno prebujanje, skrb za delovanje čitalnic in knjižnic, kjer so naročali, si izposojali in zbirali slovenske knjige ter nabavljali slovenske in tuje časopise, ter izobraževanje na področju kmetijstva, občinskih in državnih zakonov, so v poletnih mesecih in ob večjih praznikih organizirala tudi javne prireditve oziroma vaške veselice. Prav z javnimi prireditvami so društva odigrala pomembno vlogo v kulturnem življenju na vasi.

¹⁰¹ V Gorjanskem je pod okriljem društva iz Gorice delovalo prosvetno krščansko-socialno društvo, pa tudi društvo Narodni dom, ki je delovalo pod okriljem društva iz Trsta. Društva so prenehala delovati leta 1927, ko je italijanska oblast izdala odlok o prepovedi slovenskih zborovanj.

¹⁰² Kolesarske dirke so organizirali tako slovenski kot italijanski klubi. Pomemben italijanski kolesarski klub je bil *Touring club ciclistico Italiano*, ki se je med svetovnjima vojnima preimenoval v *Touring club Italiano*. Njegov sedež je bil v Milanu. Izdajal je razne natančne zemljevide italijanskih pokrajin in turistične vodiče. Leta 1931 je izdal kolesarski vodič po Julij-ski krajini (*Guida del Venezia Giulia*). V njem zasledimo tudi podatke o Komnu, Gorjanskem in okoliških vaseh. Pomemben vodič za spoznavanje takratnih krajev je bil tudi vodič po Tržaškem Krasu (*Guida della Carsia Giulia*) Gustava Cumi-

⁹² Alojz Buda (1932), Gorjansko.

⁹³ Vanda Grgič (1926), Gorjansko.

⁹⁴ Verginella, Nacionalni konflikti, str. 43.

⁹⁵ Darinka Štrekelj (1921), Gorjansko.

Proti veseljačenju in svobodnejšemu življenju so se borile zlasti cerkvene oblasti, ki so v vasi igrale pomembno vlogo. V časopisu *Soča* je predstavnik prosvetnega društva zelo ostro nastopil proti gorjanskemu duhovniku: »Ko se je usodil odbor bralnega društva 'Narodni dom' odposlati prošnjo za zabavo, je nastala v izvestnem krogu prava burja. Najprej se je oštelo posameznike, a nato se jih je napadlo javno v cerkvi! In to na kakšen način! Naš kurat si dovoljuje res nečuvveno oblast. – A kdo mu jo daje? Morda kak politiški ali cerkveni zakon? Ako misli gos. kurat z nami tako delati, kakor dela, zadene ob reakcijo – ker kdor seje burjo, žanje vihar. Svetujemo mu, naj opusti tako taktiko. /.../ On ne spoštuje niti naše narodne svetinje, našega društva, katero se le ob največji muki in požrtvovalnosti rodoljubov vzdržuje že sedmo leto.«¹⁰³ V nadaljevanju avtor še poudari, da društvo spoštuje naloge, ki jih je potrdilo namestništvo v Trstu, in da si prizadeva prebuditi narod iz spanja, da se bo začel zavedati svojih narodnih korenin in se upraviteljcem. Članek se zaključuje takole: »Kraševci je potrpežljiv, ali njegova potrpežljivost preneha, ko vidi, da se mu skruni, kar mu je najdražje. Mi odbijamo vsak napad na društvo in narod, ker vemo, da v pravičnem boju bode zmaga na naši strani!«¹⁰⁴ Krajanji niso spregovorili o tem, kako uspešen je bil duhovnik pri uveljavljanju krščanskih vrednot in norm, vendar iz članka sledi, da so nekateri imeli pogum za javno nasprotovanje duhovniku. Po mnenju vaščanov so prav veselice, prijateljsko druženje in veseljačenje osmislili takratno življenje, saj so kljub izredni revščini, skromnemu življenju in fašističnemu zatiranju poudarjali: »Pri vsej lakoti in mežerji, je blo lepše ku zdej! Mladina se je imela bolj rada, ku zdej, smo bli prijatli, si med sabo pomagali, je bla složnost.«¹⁰⁵ Pomemben vaški praznik je bil v nedeljo, po godu sv. Mohorja (12. julij), ko so v vasi priredili večji sejem. Čeprav je zavetnik vaške cerkve sv. Andrej, so krajanji prireditev organizirali v poletnem času, saj sv. Andrej goduje pozno jeseni. Prireditev je zaznamovala slavnostna maša, pri kateri je maševalo do šest duhovnikov, vključevala pa je tudi procesijo po vasi. Po končani daritvi so se ljudje zadržali na sejmju, ki je bil poznan po prodaji sadik *kapusa* (zelja). Popoldne je bil na plesišču ob cerkvi ples.¹⁰⁶

Sklepne misli

Zgodovinar Peter Rustja je zapisal: »Trst je bil v prejšnjem stoletju (19. stoletje – op. avt.) povezan s slovenstvom in s Slovenci tako rekoč trikrat: bil je mesto, ob katerem so prebivali Slovenci, bil je mesto, v katerem so živeli in delali Slovenci, in bil je

mesto, v katerem so se naseljevali Slovenci, ki so postopoma postajali Italijani.«¹⁰⁷ Čeprav so Slovenci veliko prispevali h gospodarskemu razvoju in identiteti kozmopolitskega mesta, je po drugi strani prav Trst s svojim industrijskim in urbanističnim razvojem močno sooblikoval življenje v kraškem zaledju, predvsem v bližnjih lokalnih skupnostih, ki so se pod njegovim vplivom gospodarsko in kulturno razvijale. Iz predstavljene raziskave spoznamo, da bi krajanji Gorjanskega brez bližine Trsta in drugih industrijskih krajev (Tržiča, Nabrežine) v takratnih gospodarskih in političnih razmerah, ki so jih нареkovali pomembni dogodki po prvi svetovni vojni, le s težavo preživeli. Ker se je vas s kmetijstvom le stežka preživljala, je odhod v Trst in druge kraje na Tržaškem marsikateremu mlademu fantu in dekletu olajšal brezperspektiven položaj. Trst in drugi večji italijanski kraji so bili pomembno tržišče za prodajo kmetijskih pridelkov, iskanje zaposlitve in s tem priložnosti za osebni uspeh. Zato lahko pritrdimo zgodovinarjem, ki poudarjajo, da so z dnevnimi, tedenskimi in letnimi odhodi iz izvorne skupnosti, z ločenostjo od domačega kraja in z vključevanjem v novo družbeno sredino tudi Gorjanci in Gorjanke postali del procesa industrializacije, ki jih je osvobajal vaške zaprtosti, ponižnosti in pokornosti. S sorodstvenimi, delavskimi in tržnimi odnosi pa so mestne posvetne vrednote pronicale tudi na vas in osvobajale krajanje, ki niso zapustili domačega ognjišča. V duhu modernizacije podeželja in industrializacije v bližnjih delavskih krajih so se na podeželju spremenili tudi odnosi s sorodniki, vloga spolov, arhitektura naselij in prevozna sredstva, prišlo pa je tudi do drugih tehnoloških sprememb. Postopoma so se spremenile tudi vaške vrednote; kar je nekoč pomenilo poguben in nemoralen način življenja, je ob stikih z mestom postalo družbeno sprejemljivo. Proti temu se je sicer upirala cerkev, vendar sta se njen ugled in moč ob liberalnejših nazorih zmanjšala. Po drugi strani pa so prav številne veselice, prijateljsko druženje in svobodno iskanje partnerja pomenili tiste priložnosti, ki so po besedah današnjih starejših vaščanov kljub revščini in težkemu življenju omogočale lepše življenje.

Po drugi svetovni vojni so Kraševci doživeli nove politične in gospodarske spremembe. Velik pečat je pustila politična odločitev, da se je nekdanji skupni kraški prostor razdelil med dve državi. Leta 1947 začrtana in leta 1954 dokončno določena državna meja med Slovenijo in Italijo, ki je potekala tudi po kraški pokrajini, je močno vplivala na nov tempo življenja. »Ko so zaprli mejo, kam si hotu jet, je blo isto kot bi zaprli prtun [vhodna vrata na kraško dvorišče]«,¹⁰⁸ je pogovor o navezavi na Trst zaključila sogovornica iz Gorjanskega. Ostali so brez prijateljev, sorodnikov in

na, ki je izšel leta 1929. Vodič vsebuje natančne podrobnosti o celotnem Krasu.

¹⁰³ *Soča*, 18. 8. 1899, str. 2.

¹⁰⁴ Prav tam.

¹⁰⁵ Alojz Buda (1932), Gorjansko.

¹⁰⁶ Fakin, *Komen – »kraški Pariz«*, str. 118.

¹⁰⁷ Rustja, *Svoji svojim?*, str. 223.

¹⁰⁸ Zora Čotar (1930), Gorjansko.

gospodarskih stikov. Na slovenskem delu Krasa se je začelo novo obdobje revščine ter nove poti preizkušanja človekovega znanja, izkušenj, iznajdljivosti, poguma in kraške trme.

VIRI IN LITERATURA

USTNI VIRI

- Alojz Buda (1932), Gorjansko, intervju 2004.
Zora Čotar (1930), Gorjansko, intervju 2004.
Albert Fakin (1952), Komen, intervju 2004.
Jožef Grgič (1923), Gorjansko, intervju 2004.
Vanda Grgič (1926), Gorjansko, intervju 2004.
Ema Peric (1920), Brestovica pri Komnu, intervju 2004.
Darinka Štrekelj (1921), Gorjansko, intervju 2004.

ČASOPISI

- Edinost*, 1920–1928.
Soča, 1910–1914.

LITERATURA

- Anderson, Benedict: *Zamišljene skupnosti. O izvoru in širjenju nacionalizma*. Ljubljana: SH, 1998.
- Brecelj, Aleš: Nekaj zgodovinskih podatkov o Nabrežini in okolici. *Nabrežina skozi stoletja*. Nabrežina: Slovensko kulturno društvo Igo Gruden, 1996, str. 9–81.
- Breschi, Marco, Aleksej Kalc in Elisabetta Navarra: La nascita di una città. Storia minima della popolazione di Trieste, secc. XVIII–XIX. *Storia economica e sociale di Trieste. Volume I. La città dei gruppi 1719–1918* (ur. Roberto Finzi in Giovanni Panjek). Trieste: LINT, 2001, str. 69–183.
- Budal, Jože et al.: *Komen skozi čas in običaje*. Komen: Občina Komen, 1997.
- Čermelj, Lavo: *Slovinci in Hrvatje pod Italijo med obema vojnama*. Ljubljana: Slovenska matica, 1965.
- Davis, James Cushman: *Vzpon z dna*. Ljubljana: Slovenska matica, 1989.
- Fakin Bajec, Jasna: Iz življenja prosvetnih društev v Komnu in bližnjih kraških vaseh v prvi polovici 20. stoletja. *Izvestje Raziskovalne postaje ZRC SAZU v Novi Gorici* 4, 2007, str. 24–30.
- Fakin Bajec, Jasna: Komen – kraški Pariz. Interpretacija krajevne zgodovine na podlagi ustnih in časopisnih virov iz prve polovice 20. stoletja. *Kronika* 63, 2015, št. 3 (Iz zgodovine Krasa), str. 607–626.
- Fakin Bajec, Jasna: *Kulturna dediščina med tradicijo in inovacijo na Krasu* (doktorska disertacija). Ljubljana: Univerza v Ljubljani, 2009.
- Fakin Bajec, Jasna: *Procesi ustvarjanja kulturne dediščine. Kraševci med tradicijo in izzivi sodobne družbe*. Ljubljana: Založba ZRC, 2011.
- Fakin, Jasna: *Komen – »kraški Pariz«: razvoj turizma v Komnu in okoliških kraških vaseh v času med prvo in drugo svetovno vojno* (diplomska naloga). Ljubljana: Univerza v Ljubljani, 2002.
- Finzi, Roberto: Trieste perchè. *Storia economica e sociale di Trieste. Volume I. La città dei gruppi 1719–1918* (ur. Roberto Finzi in Giovanni Panjek). Trieste: LINT, 2001, str. 13–69.
- Gombač, Boris: *Trst-Trieste – dve imeni, ena identiteta: sprehod čez historiografijo o Trstu 1719–1980*. Ljubljana: Narodni muzej; Trst: Tržaška založba, 1993.
- Harrison, Rodney et al.: Introduction: Heritage, Memory and Modernity. *The Heritage Reader* (ur. Graham J. Fairclough et al.). London, New York: Routledge, 2008, str. 1–12.
- Ipavec, Vesna Mia: *Murve in kavalirji: svilogojstvo na Goriškem*. Ljubljana: Založba ZRC, 2008.
- Kalc, Aleksej et al.: *Poti in usode. Selitvene izkušnje Slovencev z zahodne meje*. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije; Trst: Narodna in študijska knjižnica, 2002.
- Karnel, Davor: *Kamnolomstvo in kamnoseštvo na Krasu*. Nova Gorica: Goriški muzej, 2003.
- Klavora, Marko: Intervju in ustna zgodovina: pričevanje ali pripoved. *Acta Histriae* 20, št. 1–2, 2012, str. 121–136.
- Kos, Milko: Kmet na Krasu. *Razgledi* 7, 1952, str. 226–237.
- Kralj, Franc: Matija Vertovec. *Vipavski izbor: zbornik spisov ob sto letnici vinarske zadruge Vipava* (ur. Borut Koloini in Andrej Malnič). Vipava: Agroid Vipava 1894, 1994, str. 129–138.
- Križnar, Naško: Etnografska podoba Krasa. *Kras, pokrajina, življenje, ljudje* (ur. Andrej Kranjc). Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 1999, str. 217–251.
- Levi, Giovanni: *Nematerialna dediščina. Življenjska pot piemontskega eksorcista iz XVII. stoletja*. Ljubljana: ŠKUC, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1995.
- Marušič, Branko: Na Krasu od pozne antike do današnjih dni. *Kras, pokrajina, življenje, ljudje* (ur. Andrej Kranjc). Ljubljana: Založba ZRC, 1999, str. 164–191.
- Marušič, Branko: Pregled društvene dejavnosti v Avstrijskem Primorju (1848–1918). *Annales* 9, 1 = 16, 1999, str. 163–192.
- Pahor, Milan: Trgovsko-obrtna zadruga v Trstu (1906–1941). *Prispevki za novejšo zgodovino* 40, 2000, št. 1 (Zbornik Milice Kacin-Wohinz), str. 77–92.
- Pirjevec, Jože: Socialni in nacionalni problemi v Trstu 1860–1914. *Od Maribora do Trsta. Zbornik referatov* (ur. Darko Friš in Franc Rozman). Maribor: Pedagoška fakulteta, 1998, str. 19–25.
- Ročni kašipot po Goriškem in Gradiščanskem*. 1. del: Gorica: Goriška tiskarna, 1894; 16. del: Gorica:

- Goriška tiskarna, 1911 (dostopno tudi na <http://www.dlib.si> (ogled: 9. 9. 2019)).
- Rustja, Peter: Svoji svojim? Slovenci v Trstu med narodno zavestjo in asimilacijo. *Od Maribora do Trsta. Zbornik referatov* (ur. Darko Friš in Franc Rozman). Maribor: Pedagoška fakulteta, 1998, str. 223–231.
- Sedej, Ivan: Kmečka arhitektura na Krasu. *Kraška hiša. Katalog Slovenskega etnografskega muzeja*. Ljubljana, 1969.
- Smith, Laura Jane: *Uses of heritage*. London, New York: Routledge, 2006.
- Šarf, Fanči: Notranja oprema kraškega doma. *Kraška hiša. Katalog Slovenskega etnografskega muzeja*. Ljubljana, 1969.
- Širok, Kaja: *Kalejdoskop goriske preteklosti: zgodbe o spominu in pozabi*. Ljubljana: Založba ZRC, 2012.
- Testen, Petra: *Hišne pomočnice – žensko delo v mreži narodnih in socialnih odnosov na Goriškem v 19. in 20. stoletju* (doktorska disertacija). Ljubljana, 2010.
- Verginella, Marta: *Družina v Dolini pri Trstu v 19. stoletju*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Trst: Odsek za zgodovino pri Narodni in študijski knjižnici, 1990.
- Verginella, Marta: Nacionalni konflikti v obmejnem mestu. *Pretoki* 1993, str. 41–48.
- Verginella, Marta: Necesses est ut veniant scandala. Od kmečkega načina življenja k meščanskemu. Spreminjanje moralnih norm v Bregu ob koncu 19. stoletja. *Jadranski koledar*, 1987, str. 197–201.
- Verginella, Marta: Prihod vlaka v Trst. *Zgodovina za vse* 2, 1997, str. 59–65.
- Verginella, Marta: Spremna beseda. *Ljudje v vojni. Druga svetovna vojna v Trstu in na Primorskem* (ur. Marta Verginella, Alessandro Volk in Katja Colja). Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 1995 (Knjižnica Annales, 9).
- Verginella, Marta: Spremna beseda. V: Levi, Giovanni: *Nematerialna dediščina. Življenjska pot piemontskega eksorcista iz XVII. stoletja*. Ljubljana: ŠKUC: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1995.
- Verginella, Marta: Zgodovinska in politična raba pričevalca. *Acta Histriae* 20, št. 1–2, 2012, str. 107–120.
- Vidrih Lavrenčič, Liljana in Metka Nusdorfer Vuksanović: *Občine na Goriškem od srede 19. stoletja do druge svetovne vojne (katalog ob razstavi)*. Nova Gorica: Pokrajinski arhiv, 1986.
- Vodopivec, Peter: *Od Poblínove slovnice do samostojne države: slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do konca 20. stoletja*. Ljubljana: Modrijan, 2007.
- Vodopivec, Peter: Karl Ludwig von Bruck, Trst in Slovenci. *Prispevki za novejšo zgodovino* 40, 2000, št. 1 (Zbornik Milice Kacin-Wohinz), str. 49–67. *Zgodovina Slovencev*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1979.

Zonabend, Françoise: *Dolgi spomin. Časi in zgodovine v vasi*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, SH, 1993.

S U M M A R Y

Rural life in the Karst during the urban development in Trieste at the end of the nineteenth and in the first half of the twentieth century

The article describes the history of the way of life in the small Karst village of Gorjansko and its immediate surroundings at the end of the nineteenth and in the early twentieth century, when the Karst served as an important hinterland for Trieste's economic, social, and cultural development. Until the Second World War, the economic and cultural development of the Karst was marked by the prosperity of the nearby urban centre, which became a crucial maritime and industrial centre under the influence of the Habsburg Monarchy. The key question raised by the author is in what ways the socio-economic and demographic changes facing Trieste also reflected in the Karst or, more specifically, in Gorjansko, a village 40 km from Trieste. The presented and analysed historical material draws from oral and newspaper sources on the work and experiences that people from the Karst had in Trieste before and after the First World War, on the changing traditional agrarian community, new economic activities and occupations, the changing behavioural patterns, differences between genders, the educational composition, as well as embracing more liberal norms and values.

The opportunity to leave the Karst and set out to the city and other nearby industrial centres was mostly ceased by the younger generations, who fled the poor prospects of farm life, underscored by the traditional rules of inheritance, stratification, and administrative changes after 1848. New opportunities awaited men, who received employment in Trieste and nearby areas (Nabrežina (Aurisina), Tržič (Monfalcone)) in the port, the stone quarry, the shipyard or one of Trieste's craft workshops (bakeries), as well as young women, who found work with Trieste (mostly Slovenian) families as housemaids, nannies, shopkeepers, chambermaids, and cooks. Although adapting to a new way of life and new work conditions as well as tapping into one's own resourcefulness and different ways of conduct filled the newcomers with homesickness, the regular income secured them a better living standard and prosperity. With daily, weekly or yearly departures from their original communities, being away from home and integrated

into a new social milieu, the people from Gorjansko became part of the industrialization process that liberated them of rural reticence, humbleness, and obeisance. Through family, working, and trade relations between the newcomers from the Karst and the inhabitants of Trieste, secular urban values spread to the rural area, thus also liberating the villagers who never left their hearths. Trieste's proximity allowed the inhabitants of the Karst to take full advantage of the economic upturn in the years leading up to the First World War as well as to pass relatively unscathed through the economic and political crisis which hit the region in the period between the two world wars.

R I A S S U N T O

L'impatto dello sviluppo urbano di Trieste sulla vita dei contadini del Carso alla fine del XIX e nella prima metà del XX secolo

L'articolo tratta lo stile di vita attraverso la storia nel villaggio carsico di Gorjansko e nell'area circostante alla fine del XIX e nella prima metà del XX secolo, quando il Carso rappresentava un'importante entroterra dello sviluppo della città di Trieste dal punto di vista economico, sociale e culturale. Fino alla seconda guerra mondiale, il Carso si era sviluppato economicamente e culturalmente a ridosso del centro urbano che, sotto l'influenza della monarchia asburgica, divenne un importante centro marittimo e industriale. La domanda chiave che l'autrice dell'articolo si pone è in che modo i cambiamenti socio-economici e demografici che Trieste dovette affrontare si rifletterono sul Carso, più precisamente a Gorjansko, a 40 km da Trieste. Il materiale storico presentato e analizzato si basa su fonti orali e testi di giornali che parlano sia del lavoro e dell'esperienza degli abitanti del Carso a Trieste prima e dopo la prima guerra

mondiale, sia dei cambiamenti nella tradizionale comunità agraria, delle nuove professioni e attività economiche, del cambio dei modelli comportamentali, delle differenze di genere, delle strutture educative e dell'adozione di norme e valori più liberali.

Furono soprattutto le giovani generazioni a cogliere l'occasione di partire dal Carso per la città e altri luoghi industriali vicini, visto che a causa delle tradizionali regole di successione, dei processi di stratificazione e dei cambiamenti amministrativi, dopo il 1848 li aspettava nelle fattorie una situazione senza prospettive. Sfruttarono le nuove opportunità sia gli uomini che a Trieste e nelle località vicine (Aurisina (Nabrežina), Monfalcone (Tržič)) trovarono impiego nel porto, nella cava, nel cantiere navale o nelle officine artigianali (panifici), sia le giovani ragazze che presso i borghesi di Trieste (soprattutto sloveni) lavoravano come aiutanti domestiche, tate, commesse, cameriere, cuoche. L'adeguamento al nuovo stile di vita, alle nuove abitudini lavorative, al modo di comportarsi e il dover affidarsi al proprio ingegno rendeva nostalgici gli immigrati delle aree rurali, ma il reddito costante permise loro di raggiungere un migliore tenore di vita e prosperità. Grazie alle partenze giornaliere, settimanali e anche annuali dalla comunità di origine, alla separazione dal loro paese natale e all'inserimento in un nuovo ambiente sociale, la gente di Gorjansko entrò a far parte del processo di industrializzazione che la liberò dall'isolamento del villaggio, dall'umiltà e dall'ubbidienza. I rapporti di parentela, di lavoro e di commercio tra il popolo del Carso e i triestini fecero diffondere in paese i valori laici e cittadini ampliando gli orizzonti anche a quei paesani che non avevano mai lasciato il loro focolare domestico. Grazie alla vicina città di Trieste, gli abitanti del Carso furono in grado di sfruttare meglio i vantaggi della congiuntura economica antecedente alla prima guerra mondiale e, nel contempo, di sopravvivere più facilmente alla crisi economica e politica che colpì il Carso nel periodo tra le due guerre mondiali.

